

Komt een socioloog bij de dokter...

Rafael Wittek

‘De sociologie voelt zich niet zo lekker’ (Houtman, 2009) is de ondertitel van een recente bijdrage in een inmiddels lange reeks van geschriften over de ‘crisis van de sociologie’ (Singer, 1921; Boudon, 1971; Gouldner, 1970). Er lijkt haast sprake te zijn van een epidemie, omdat niet alleen sociologen in Nederland vinden dat hun vak zich niet lekker voelt, maar ook collega’s in andere Europese en niet-Europese landen.¹ Deze geschriften proberen dan ook, vergelijkbaar met de stappen in een medische analyse, een of meer van de volgende vier vragen te beantwoorden: om welke klachten gaat het precies, waar zit de pijn (anamnese)? Hoe erg zijn de klachten, is er wel sprake van een ziekte en, zo ja, welke ziekte zou het kunnen zijn (diagnose)? Hoe is de ziekte ontstaan en verlopen (etiologie)? Hoe kunnen de klachten het beste verholpen worden en hoe zal het verdere verloop van de ziekte of het genezingsproces eruitzien (therapie en prognose)? In dit artikel zal ik dan ook deze vier stappen doorlopen om Dick Houtmans (2009) betoog tegen het licht te houden. Mijn conclusie zal zijn dat we beter naar een andere dokter kunnen gaan. De geopperde observaties en conclusies overtuigen bij geen van de vier stappen: de anamnese is onvolledig en inconsistent, de diagnose is verkeerd, de etiologie ziet de belangrijkste factoren over het hoofd en bij de therapie wordt gegrepen naar een ineffectief medicijn.

Anamnese: waar doet het pijn?

De eerste stap bestaat uit de beschrijving van de toestand van de discipline en de symptomen van het ziektebeeld: welke onderzoeksvragen worden gesteld, welke sociale problemen worden onderzocht, welke theorieën worden gebruikt en welke onderzoeksmethodes worden toegepast?

Dick Houtman vindt dat de (Nederlandse) sociologie (1) op theorievlak gedomineerd wordt door een specifieke vorm van positivistische benadering (‘variabelen-sociologie’) en een te sterke nadruk op algemene gedragstheorieën, met name rationelekeuzebenaderingen, (2) op methodevlak door kwantitatieve onderzoeksdesigns (surveyonderzoek) en de hiervoor nodige statistische modellen en (3) op

1 Voor Nederland zie Glebbeek en de Vos (2000) en het bundel van Engbersen en de Haan (2005). Zie verder bijvoorbeeld voor Frankrijk: Boukraa (2003); voor Tsjechië: Petrusek (2002) en Skovajsa (2007); voor Mexico: Sabido (2004); voor Canada: McLaughlin (2005), Prus (1990) en Warren (2006); voor Groot-Brittannië: Savage en Burrows (2007, 2009) en Webber, 2009; voor Italië: Magatti (2007); voor Duitsland: Martens (2008) en Lepsius (2003); in het algemeen: Himmelstrand (1989); Lopreato en Krippen (1999); Goldthorpe (2000); Hollands & Stanley (2009).

inhoudelijk-thematisch vlak door gekissebis over wetenschapsinterne, meestal methodologische, bijzaken in plaats van 'grote maatschappelijke vragen' (GMV's). Dergelijke diagnostische uitspraken zijn in principe vatbaar voor empirische toetsing. Het is opvallend dat het in het overgrote deel van reflecties over de vermeende crisis van de sociologie niet noodzakelijk wordt geacht om de gemaakte observaties empirisch te onderbouwen en Houtmans traktaat voegt zich naadloos in deze traditie. Blijkbaar is dit soort sociologie van de sociologie gevrijwaard van empirie en zijn de door Houtman geprezen 'rake typering' een meer dan waardige vervanger voor empirische onderbouwing van argumenten. Je zou kunnen inventariseren: hoeveel artikelen, boeken, beleidsrapporten, enzovoort maken gebruik van kwantitatief surveyonderzoek, statistiek, zijn neopositivistisch, enzovoort. Je zou gesprekken kunnen voeren met representanten van de discipline en nagaan hoe zij de toestand ervaren. Je zou studieprogramma's naast elkaar kunnen leggen en vervolgens kunnen nagaan of de ene of andere benadering 'dominant' is. We kunnen echter alleen gissen en moeten het doen met Houtmans impressies en onze eigen anekdotische evidentie.

Zonder twijfel is het zo dat ook in de Nederlandse sociologie positivistische benaderingen gebruikt worden, dat er onderzoek verschijnt waarop het label 'variabelensociologie' van toepassing is, dat gebruik wordt gemaakt van gedragstheorieën, waaronder de rationelekeuzetheorie en dat er kwantitatieve onderzoeksdesigns en analysemethodes toegepast worden. De *mate waarin* elk van deze praktijken of hun combinatie de huidige sociologische praktijk bepaalt en of daardoor andere praktijken 'in de verdrukking komen' blijft echter een empirische vraag waarop Houtman en de meeste van zijn voorgangers een antwoord schuldig blijven. We moeten het dus doen met een niet nader gespecificeerde omschrijving van hoe deze 'dominantie' er nu precies uitziet: het relatieve aandeel van onderzoek (?) met de kenmerken 'variabelensociologie, positivisme, gedragstheorie en niet gericht op grote maatschappelijke vragen' is te groot. Ik neem aan dat voor Houtman het hebben van een van deze kwalen al voldoende is om het betreffende onderzoek af te keuren, en dat bijdragen met alle vijf eigenschappen onmiddellijk in quarantaine zouden moeten. Helaas onthoudt de bijdrage zich van een nadere specificatie van deze vijf kenmerken. Ik wil mij daarom beperken tot de volgende drie opmerkingen.

Ten eerste: Houtman definieert 'variabelensociologie' terloops als 'het onderzoeken van statistische samenhang tussen variabelen'. Dit raakt helaas niet de echte kern van het probleem van de 'variabelensociologie': het ontbreken van een op een gedragstheorie gefundeerde onderbouwing van het sociale mechanisme tussen de macrovariabelen. Daardoor ontbreekt bij variabelensociologische benaderingen de aandacht voor het micro-macroprobleem, waardoor hun bijdrage aan sociologische kennis en theorie inderdaad beperkt is. Hier ben ik het helemaal eens met Houtman. Maar hoe moet de observatie van een dominantie van 'variabelensociologie' stroken met de bewering dat er een toegenomen nadruk zou komen te liggen op algemene gedragstheorieën, met name de rationelekeuzetheorie? Omdat het gebrek aan een gedragstheoretische onderbouwing juist een kenmerk van de variabelensociologie is, zijn beide uitspraken dus tegenstrijdig. De

theoriegestuurde analyse van statistische samenhangen in termen van sociale mechanismes is geen 'variabelensociologie'.

Ten tweede: over het positivisme is gedurende de afgelopen halve eeuw het nodige gezegd en het lijkt bij een groot aantal collega's in de sociale wetenschappen inmiddels bon ton te zijn om dit paradigma als dwaalspoor uit het verleden te zien. Het is hier niet de plek om het debat over te doen, maar de door Houtman gesuggereerde vergelijking positivisme=variabelensociologie lijkt mij zeer gedurfd. Er is niets in de positivistische benadering dat het redeneren in sociale mechanismes uitsluit, integendeel (Kuipers, 2003). Positivistische sociologie hoeft dus niet per se te resulteren in variabelensociologie, noch sluit een positivistische benadering het serieus nemen van betekenissen uit.

Ten derde: ik zou er toch erg benieuwd zijn naar wat voor Houtman grote maatschappelijke vragen zijn. Betreffen deze *fandom*, *celebrity culture* en nostalgie? Wie bepaalt wat een GMV is en wat een 'kleine maatschappelijke vraag' (KMV)? Zou er niet evenveel te zeggen zijn voor een bescheidener agenda, waar juist KMV's aandacht krijgen? Neem bijvoorbeeld burenruzies: vormen deze een GMV of een KMV? Meestal vinden ze tussen twee partijen plaats, soms tussen een paar meer. Veel van dergelijke ruzies sudderen door, met alle wederzijdse akeligheden van dien, maar de consequenties ervan zijn verder beperkt. Een KMV dus? Maar wat als burenruzies een significant gedeelte van de resources van het juridische apparaat opsouperen, als de cohesie in wijken hieronder lijdt, enzovoort? Vormen ze dan toch een GMV?

Houtmans anamnese is dus slordig. Hij gooit te veel op een hoop en levert te weinig onderbouwing voor een consistente beschrijving van het ziektebeeld. Maar laten we desondanks aannemen dat ten minste een deel van zijn vermoedens ook empirisch gegrond is, niet in de laatste plaats omdat Houtman niet de enige is die dergelijke zorgen heeft geuit. In dit geval is de volgende vraag: zijn de beschreven symptomen aanleiding genoeg om te constateren dat de sociologie ziek is? Dit leidt ons naar de diagnosestap.

Diagnose: hoe ziek is de sociologie?

Vormen de in de eerste stap beschreven symptomen een ziektebeeld? Of zijn het verschijnselen waarover de patiënt zich niet ongerust hoeft te maken, bijvoorbeeld omdat ze horen bij het volwassen worden? Verdient de status quo van de sociologie het label 'crisis'? En is deze crisis te vergelijken met een lichte verkoudheid of verkeert de patiënt al in een terminaal stadium? Dokter Houtman neigt naar het laatste en zijn diagnose berust op het onderscheid tussen (maatschappelijk) nut en (reflexieve) zin van de sociologie. Ik zal hier ingaan op Houtmans reflecties over het nut. Omdat zijn bespiegelingen over de zin van de sociologie nauw verweven zijn met de kuur die hem voor ogen staat, zal ik deze in de paragraaf over therapie bespreken.

Houtman vindt de sociologie een 'in wezen nutteloos vak', om twee redenen. Enerzijds omdat er geen 'sociaalwetenschappelijke $E=mc^2$ ' zou bestaan waarmee

GMV's zoals 'oorlog, rassenwaan, hongersnood of andere oorzaken van menselijk leed kunnen worden uitgebannen'. Anderzijds omdat bescheidener doelstellingen zoals het instrumenteel oplossen van KMV's 'het vak tot onderdeel van het politieke spel maken'. Deze twee eigenschappen zouden inherent zijn aan het vak zelf en dus voor altijd gelden. Ze zijn als het ware niet te repareren. De sociologie kán haar nut dus niet halen uit het oplossen van maatschappelijke problemen en het verhogen van welzijn.

Hoe bepaal je het nut van een discipline? Volgens Houtman ben je nuttig als er in principe een bijdrage geleverd kan worden aan iets wat 'de maatschappij' helpt, zoals kuren voor ziektes. Maatschappelijk welzijn als een van de belangrijke criteria om het nut van de sociologie te bepalen lijkt mij een zeer goed uitgangspunt. Het is daarom jammer dat Houtman dit criterium zo snel afvoert. Laten we zijn twee argumenten onder de loep leggen.

Ten eerste bekijken we het ontbreken van een sociologische formule voor het uitbannen van de oorzaken van menselijk leed. Hier wordt de lat wel erg hoog gelegd, zelfs vergeleken met de medische of de natuurwetenschappen, maar zeker vergeleken met andere sociaalwetenschappelijke disciplines zoals de psychologie of de economie. Geen van deze disciplines gaat uit van een dergelijke formule en toch hebben zij hun nut bewezen door inzichten te verschaffen in fundamentele psychologische en economische processen en regelmatigheden, alsmede door heuristische aan te dragen voor interventies. De sociologie staat hen in dit opzicht echt in niets na – je hoeft de patiënt niet zieker te maken dan hij is.

Een punt waarin de sociologie zich wel onderscheidt van de twee sociaalwetenschappelijke zusterdisciplines is dat deze een relatief goed omschreven normatieve ideaaltoestand van hun onderzoeksobject voor ogen hebben: de gezondheid van een individu of een evenwichtig economisch systeem. Daarnaast is men het in deze disciplines in grote lijnen eens geworden over bepaalde heuristiek om afwijkingen van deze toestanden en hun oorzaken te bepalen. En in beide gevallen speelt een gedragstheoretische fundering een cruciale rol. Deze combinatie van een ideaaltypische toestand en een algemene heuristiek is zeker niet feilloos en verre van het punt van een overkoepelende formule. En ze biedt uiteraard ook geen garantie dat altijd de correcte diagnose wordt gesteld en de juiste kuur wordt voorgeschreven, maar dat geldt helaas ook voor de medische wetenschap en zelfs voor de natuurwetenschappen. Wel is deze strategie vruchtbaar voor de cumulatie van theoretische en praktijkkennis. Ten eerste omdat zij de wetenschapper ertoe dwingt om haar normatieve aannames over de gewenste toestand van het onderzoeksobject expliciet te maken. Ten tweede omdat zij – in plaats van elke keer opnieuw de gedragstheoretische fundamenteën van de gebruikte heuristiek opnieuw uit te vinden of deze juist niet verder te expliciteren – het makkelijker maakt om na te gaan op welke punten het betreffende onderzoek afwijkt van de binnen de heuristiek gebruikelijke aannames. Ook binnen de sociologie zijn uiteraard soortgelijke pogingen gedaan, bijvoorbeeld om sociaal en maatschappelijk welzijn te bepalen en om te komen tot een sociologisch gefundeerde gedragstheoretische heuristiek voor de analyse van maatschappelijke verschijnselen en processen. Maar in het oerwoud van sociologische kleinbiotopen zijn dat twee niches

onder duizenden andere, netjes ondergebracht in de respectieve hokjes sociologische theorie en welzijnstudies.

Ten tweede bezien we het maatschappelijk omstreven van sociologische interventies. Dit is een bevreedend argument. Onafhankelijk van hoe de sociologie zich voelt worden dagelijks duizenden interventies voorbereid en uitgevoerd, wordt economisch beleid gemaakt en worden instituties ontworpen en veranderd, binnen bedrijven, groepen, gemeentes, verenigingen en door de overheid. Dit gebeurt vaak door niet-sociologen, die blijkbaar veel minder schroom hebben om zich te mengen in het politieke spel. Desalniettemin komt ook hier vaak sociologische kennis aan bod en zijn er sociologisch opgeleide professionals onder de beleidsmakers of hun adviseurs.

De kosten en baten van maatschappelijke interventies – of ze nu sociologisch, economisch of anders zijn – zullen vrijwel altijd verschillen onder de diverse spelers in de maatschappij. Omdat deze spelers in een situatie van strategische interdependentie verkeren, zullen zij beschikbare kennis gebruiken voor het realiseren van hun eigen doelstellingen. Voor de sociale wetenschappen betekent dit dat ze al bij het formuleren van hun theorieën rekening moeten houden met de vraag hoe sociologische kennis sociale processen beïnvloedt, of wat Coleman (1990: 610) de reflexieve consistentie van de sociologische theorie noemt (zie beneden). Houtmans diagnose dat de sociologie last heeft van chronische nutteloosheid is dus simpelweg niet correct. Zijn pessimisme over het mogelijke nut van de discipline is verklaarbaar: voor wie het gebruik van algemene gedragstheorieën verquist, is het vrijwel onmogelijk om tot overtuigende verklaringen van sociale fenomenen te komen, laat staan om doeltreffend instituties of interventies vorm te geven om sociale problemen te voorkomen of op te lossen.

Etiologie: hoe komt het dat de sociologie ziek is?

De derde stap gaat over de oorzaken en ontstaansgeschiedenis van de ziekte, in dit geval dus de nutteloosheid van de sociologie. Houtman distantieert zich hier terecht van Van Doorn, die individualisering van de samenleving als belangrijkste boosdoener aanwees. Dat de sociologie met de individualisering haar onderzoeksobject verliest omdat de resulterende maatschappij zich zou onttrekken aan een sociologische analyse is inderdaad een kronkelig argument. Volgens Houtman ligt de ware oorzaak in de misvatting dat cultuur als een ‘zachte’ variabele wordt gezien, een verschijnsel dat zelf dus geen verklarende kracht zou hebben en daarom altijd als ondergeschikt aan ‘harde’ economische krachten wordt gezien. Veel zou volgens Houtman zijn gewonnen als de sociologie cultuur tot onafhankelijke variabele zou verheffen, ‘omdat dergelijke culturele discourses verregaande maatschappelijke gevolgen hebben’. Houtman hanteert hier een ouderwetse en erg onvruchtbare tegenstelling tussen cultuur en economie. De bewering dat sociologen cultuur niet als onafhankelijke variabele gebruiken, zal moeilijk hard te maken zijn.

Een in mijn ogen veel toepasselijker analyse van hoe de rol van de sociale wetenschappen zou transformeren met de maatschappelijke veranderingen werd meer

dan twee decennia geleden al geopperd door James Coleman (1990: hoofdstuk 23). De kern van de maatschappelijke verandering is in zijn betoog niet de individualisering, maar het feit dat in het begin van de negentiende eeuw met de *corporate actor* een nieuwe categorie speler op het toneel verscheen, naast wat hij *natural persons* noemt. Zoals bekend leidt dit tot een explosieve groei van twee nieuwe types relaties: tussen natural persons en corporate actors enerzijds (door hem type 2-relaties genoemd) en tussen corporate actors anderzijds (type 3-relaties). Coleman beschrijft verder hoe de Amerikaanse sociologie veranderde met deze maatschappelijke verschuiving van type 1- naar type 2- en type 3-relaties, of wat hij een 'shift in the structure of interaction' (618) noemt. De Chicago School, met haar etnografische beschrijvingen van subculturen, *communities* en buurten, heeft zich gericht op relaties tussen individuen (type 1-relaties). Het onderzoek van de Chicago School was vaak gefinancierd door filantropen of religieuze groepen en gemotiveerd door belangstelling voor het welzijn van de mensen in de onderzochte – meestal gemarginaliseerde – subculturen. Coleman is zeer uitgesproken over het nut van dit soort onderzoek: behalve sociologen was er niemand voor wie het onderzoek van de Chicago School nuttig was: 'The products of the Chicago School were read by sociologists and by interested laypersons, and they certainly exercised some influence on social action. But that influence was diffuse, indirect, and even accidental... These research products may have had effect on social action but not more than some novels – certainly not as much, for example, as the effect of Uncle Tom's cabin in stimulating antislavery actions some seventy-five years earlier' (628). Dit betekent echter niet dat het onderzoek van de Chicago School of de sociologie in haar geheel nutteloze bezigheden waren: het doel van de Chicago School was niet het verrichten van toegepast onderzoek oftewel 'illuminating some social phenomenon that can be affected by informed action' (615), maar wat Coleman *discipline research* noemt: 'intended to contribute toward building the structure of knowledge and ideas that constitutes the discipline' (615).

In de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw begint de opkomst van de corporate actor en de groei van type 2-relaties, totdat in de jaren veertig en vijftig de Columbia School het heft geleidelijk in handen neemt. Hiermee groeit dan ook de opinie en het marktonderzoek, waarmee de corporate actor voorziet in zijn groeiende informatiebehoefte over de uitwerking van zijn strategieën richting klanten en burgers. Het onderzoek wordt dan ook steeds vaker gefinancierd door bedrijven en de overheid en het aandeel van toegepast onderzoek neemt toe: de doelgroep voor toegepast onderzoek wordt steeds meer gevormd door groepen die er baat bij zouden kunnen hebben, in de zin dat het *directives for action* (628) levert.

Alle drie types relaties zijn uiteraard toegankelijk voor sociologische analyses, of er nu sprake is van 'individualisering' of niet. Het probleem zit hem volgens Coleman in het feit dat corporate actors altijd beter in staat zullen zijn om door middel van onderzoek kennis op te doen over hoe hun 'doelgroepen' zich tegenover hen gedragen (type 2a-relaties) dan andersom: de strategieën en acties van corporate actors tegenover natural persons (type 2b-relaties) zullen moeilijker te ach-

terhalen zijn door onderzoek, omdat natural persons hiervoor eerst het collectie-veactieprobleem moeten oplossen.

Voor Coleman was het antwoord op de vraag 'What research is missing?' dus duidelijk: onderzoek naar type 2b-relaties. Hierdoor verdwijnt niet de noodzaak voor discipline research a la Chicago School. Maar er komt een nieuwe dimensie bij. Juist deze speelt in moderne samenlevingen een beslissende rol voor het functioneren van de maatschappij en voor het welzijn van haar burgers. Dit vereist een substantiële uitbreiding van het sociologisch instrumentarium. En inderdaad: de thema's die onder Houtmans zelfverzekerde banvloek vallen – 'de riedel van beleid, bestuur, organisatie, management' – hebben hiermee te maken. Als er een oorzaak is voor het in gebreke blijven van de sociologie ten opzichte van het voortbrengen van maatschappelijk nuttige kennis in Colemans zin, dan is die te vinden in het tot nu toe nog steeds vrij rudimentair ontwikkelde *sociologische* inzicht in type 2- en type 3-relaties. Het zou mij daarom zeer verheugen als deze domeinen ook op de todolijst van Houtmans Cultuursociologie 2.0 komen te staan. Het door Houtman voorgestelde afvoeren ervan van de sociologische agenda zou daarentegen de vervolmaking zijn van de zoveelste zelfverminking die het vak de afgelopen halve eeuw heeft ondergaan. Dan zou er inderdaad niet veel meer overblijven dan een verzameling van vermakelijke weetjes die hun weg naar de achterpagina's van de landelijke kranten vinden en het uitstekend doen in glossy's en koffietafelboekjes.

Houtmans zoektocht naar de oorzaken en ontstaansgeschiedenis van de 'crisis' is dus grotendeels langs een dwaalspoor verlopen. Niet de individualisering van de maatschappij was het waarmee de sociologie zich geen raad wist, maar het ontstaan van een nieuw type speler en de hieruit voortvloeiende nieuwe types relaties.

Therapie: hoe kan de sociologie worden genezen?

De vierde stap in onze exercitie richt zich op het vermoedelijke verdere verloop van de ziekte (prognose) en op hoe de patiënt zou kunnen worden genezen (therapie). Houtman wil, in navolging van Van Doorn, dat de sociologie 'maatschappelijk een verschil maakt' – niet door het afleveren van sociale ingenieurs die beleidsrelevante dingen doen, maar door het in praktijk brengen van een 'breder opgevatte maatschappelijke relevantie'. Volgens Houtman zou de sociologie als genezen kunnen worden verklaard als haar producten (weer) reflexieve zin zouden hebben: 'en precies daarom behoren sociologische inzichten naar mijn oordeel breder te worden gedeeld dan alleen met internationale vakgenoten' (534). Met reflexieve zin lijkt hij dus met name te bedoelen dat sociologische inzichten breder moeten worden gedeeld dan alleen met internationale vakgenoten.

Dit lijkt me een zeer rudimentaire opvatting van reflexiviteit, zeker ontoereikend als fundament van het vak. Reflexiviteit houdt in dat de discipline het object van haar eigen onderzoek is. De mate van reflexiviteit van een sociologisch project heeft dus niks te maken met de omvang van het publiek dat aan de door haar gegenereerde inzichten wordt blootgesteld. De reflexieve natuur van het vak

heeft een veel belangrijker consequentie: het vereist reflexieve consistentie van sociologische *theorie* (Coleman, 1990: 610). Dit is het geval als de theorie een instrument aanreikt dat aangeeft hoe sociologische kennis sociale processen beïnvloedt. Volgens Coleman (1990:611) is er weinig sociologisch onderzoek dat de toets van reflexieve consistentie zou doorstaan – de geschriften van de door Houtman geprezen klassiekers Marx, Weber en Durkheim al helemaal niet. Houtman lijkt echter een andere weg naar reflexieve zin voor ogen te hebben: sociologen moeten ‘leukere’ thema’s bewerken, ze moeten algemene gedragstheorieën afzweren en minder kwantitatief onderzoek doen.

Concreet moet volgens Houtman op vier punten iets gedaan worden tegen de bestaande verschraling van de discipline. Op theorievlak: omdat volgens hem algemene gedragstheorieën niet getoetst kunnen worden en omdat variabelensociologie niets zegt over betekenissen die mensen geven aan de wereld, moeten zij plaatsmaken voor cultuursociologische benaderingen waarin ‘de door de onderzochten zelf toegekende betekenissen’ centraal staan. Op methodevlak: omdat er te veel kwantitatief onderzoek gedaan wordt en dit niet in staat is om betekenissen mee te nemen, moet er meer kwalitatief onderzoek gedaan worden. Op inhoudelijk vlak: omdat sociologie vaak over methodologische bijzaken of ‘stoffige thema’s’ zou gaan in plaats van over GMV’s moeten meer aansprekende inhoudelijke thema’s centraler komen te staan die ook bij een breder publiek aanslaan. Op institutioneel vlak: omdat binnen het huidige wetenschappelijke beoordelingssysteem de prestaties van onderzoekers eenzijdig worden gemeten aan de hand van hun publicaties in internationale *peer refereed* tijdschriften, die niet door een breed publiek gelezen worden, moet er meer erkenning zijn voor Nederlandstalige en populariserende bijdragen. Deze tellen nu niet of nauwelijks mee, waardoor volgens Houtman de maatschappelijke betekenis van de sociologie verder afneemt en waardoor maatschappelijk geïnteresseerde sociologen hun vak steeds vaker zullen gaan uitoefenen buiten in plaats van binnen de universiteit.

Meer ‘interessante’ thema’s en meer Nederlandstalige publicaties?

Waren er maar meer sociologen die in Nederlandstalige tijdschriften publiceerden en in kranten, glossy’s en televisie-uitzendingen met hun ‘rake typering en orde in de maatschappelijke chaos’ schiepen: dan zou het voor Houtman al gauw beter gaan met de sociologie. Deze ‘boegbeelden’ zouden dan de publieke beeldvorming over het vak weer recht trekken.

De vraag rijst wie Houtman als doelgroep voor sociologische kennis voor ogen heeft. Volgens mij is dit een niet verder gespecificeerd ‘breed publiek’ dat via de massamedia sociologische weetjes krijgt voorgeschoteld. Er is niks mis met het breed verspreiden van sociologische analyses bij een groot publiek en de door Houtman genoemde collega’s hebben – naast hun bewezen prestaties binnen de discipline zelf – ook op dit vlak een zeldzaam meesterschap weten te verwerven. Het goed kunnen vertalen van sociologische kennis voor een breed publiek is een bewonderenswaardige vaardigheid die binnen onze opleidingen en prestatieafrekenmechanismen misschien niet de aandacht en waardering krijgt die het zou verdienen. Nu bestaat het meesterschap van deze collega’s juist daarin om zo ongeveer elk onderwerp – of het nu wel of niet uit de stoffige en dorre hoeken van

de discipline komt – niet alleen van een pakkende, maar ook van een analytisch scherpe en doeltreffende sociologische reflectie te voorzien. De ‘stoffige’ thema’s zijn dus echt niet het probleem. Daarom is het ook zinloos om de ‘crisis’ van de sociologie te willen genezen met de verordening van een ‘leukere’ thematische canon en een daaraan gekoppelde marketingstrategie met als doel zo veel mogelijk van het brede publiek te bereiken. Dan is het maar een kleine stap tot het laten bepalen van de inhoud van de sociologische agenda door de kijk-, luister- en leescijfers van RTL5 en zijn Hilversumse broers en zussen.

Dit onderdeel van de kuur is nog om twee andere redenen onbruikbaar. Ten eerste wordt het onderliggende probleem van reflexieve consistentie hiermee niet opgelost, integendeel. Ten tweede speelt het paradoxaal genoeg een ander, fundamenteeler ondermijnend proces in de hand dat ook ten grondslag ligt aan de – niet alleen door Houtman betreunde – onderwaardering van Nederlandse wetenschappelijke publicaties: de verdere ontprofessionalisering van de discipline. Het probleem is niet of een wetenschapper wel of niet in een internationaal of Nederlands tijdschrift publiceert, maar dat anderen – vaak niet-wetenschappers – menen dit te moeten tellen en hieraan conclusies en waardeoordelen te mogen verbinden over kwaliteit en productiviteit. Chris Lorenz (2006) heeft de ingrediënten van dit soort processen in een zeer lezenswaardig stuk op huiveringwekkende wijze samengevat. In zijn analyse wordt duidelijk dat de wijzigingen in het wetenschapsstelsel veel verder gaan dan het heilig verklaren van publicaties in internationale tijdschriften. Ze zijn maar een deel van een grotere bestuurlijk gecoördineerde beweging waarin wetenschappers zich in toenemende mate moeten verantwoorden naar instanties en spelers die buiten hun discipline staan: universiteitsbestuurders, journalisten, beleidsmakers, bedrijven, overheidsambtenaren, politici, vertegenwoordigers van lobbygroepen, enzovoort. Om preciezer te zijn: ontprofessionalisering wordt volgens Lorenz door vier processen tegelijk bevorderd. Ten eerste door economisering: alleen wat geteld kan worden, telt. Ten tweede door ontifferentiëring: wat telt is interdisciplinaire innovatie, niet disciplinaire inhoud. Ten derde door decompositie: de taken van een wetenschapper omvatten meer dan onderwijs en onderzoek. Ten vierde door *managerial colonisation*: ‘een algehele overname van bestuur door managers, die de facto aan niemand verantwoording schuldig zijn’ (Lorenz, 2006). Dit proces voltrekt zich momenteel aan alle Nederlandse universiteiten en bestrijkt alle disciplines.

Een consequentie van deze ontwikkelingen is dat de beoefenaars van een vak steeds meer rekening dienen te houden met de *context of justification*, waarbij tegelijkertijd de criteria waarmee men zich moet verantwoorden steeds meer losgekoppeld raken van de inhoud. Goed onderzoek vindt echter plaats in een *context of discovery*. Het gaat mis als binnen de context of justification bepaald wordt wat binnen de context of discovery dient te gebeuren en dat is precies waarop het in de huidige praktijk steeds meer begint te lijken. Het ‘bereiken van het brede publiek’ is deel van de context of justification en zal dus soepel in het bestaande afrekeningsysteem voor sociologen worden geïntegreerd – gretig zelfs, want hiermee heeft men dan eindelijk ook nog een set van ‘harde’ indicatoren om de maatschappelijke relevantie van het vak te meten: het opnemen van dit soort criteria verhoogt immers de legitimiteit van de evaluatieprocedures.

Meer cultuursociologie en meer kwalitatief onderzoek?

Een ander onderdeel van Houtmans kuur voor de sociologie bestaat uit een dieet, in combinatie met een verandering van het gedragspatroon: minder gedragstheorie en kwantitatief onderzoek, meer cultuursociologie en kwalitatief onderzoek. Ik zal eerst ingaan op de gedragstheorieën, daarna op kwalitatief onderzoek.

Gedragstheorieën vindt Houtman problematisch, omdat ze 'niet getoetst kunnen worden'. Deze uitspraak berust op een zware misvatting van de rol van een gedragstheorie. Een gedragstheorie maakt aannames over hoe de mens in elkaar zit, zoals welke doelen hij nastreeft, gegeven bepaalde restricties, en over welke keuzes mensen maken, gezien de sociale situatie waarin ze verkeren. Gedragstheorieën zijn een noodzakelijk hulpmiddel om het micro-macroprobleem op te lossen. Zoals bekend zijn er veel gedragstheorieën, de rationelekeuzetheorie is er maar één van (Lichbach, 2003). De theorieën verschillen soms sterk in hun aannames over hoe de mens in elkaar zit. Deze zijn soms beter en soms minder goed onderbouwd door empirisch onderzoek, soms bewust vereenvoudigend en soms zeer complex. Bij het overgrote deel van sociologisch onderzoek is het dan ook niet de bedoeling om de gedragstheorie te toetsen (Is de mens rationeel of niet?), maar is deze een van de twee noodzakelijke theoretische ingrediënten in de verklaring van een maatschappelijk verschijnsel. Het andere noodzakelijke ingrediënt bestaat uit sociologisch inzicht en theorie over de specifieke sociale situatie waarin het te onderzoeken verschijnsel plaatsvindt. Afhankelijk van de gedragstheoretische fundering die men kiest kan dus de zelfde sociale situatie tot volstrekt tegenovergestelde voorspelde uitkomsten leiden.

De afwijzende houding van sociologen tegenover een gedragstheoretische versterking van hun vak heeft ertoe geleid dat grote delen van de sociologie zich geleidelijk hebben afgekoppeld van een aantal zeer belangrijke ontwikkelingen in haar zusterdisciplines. Pogingen een gedragstheoretische versterking te ontwikkelen werden doorgaans weggehoond. Dat geldt voor de oudere behavioristische benaderingen van Homans en Opp, voor de sociobiologie van Wilson, recenter voor de evolutionaire benaderingen en uiteraard voor de rationelekeuzeaanpak. En het lijkt erop dat we ook nu belangrijke vooruitgang zitten te verslapen, zoals de ontwikkelingen in de cognitieve neurowetenschappen. De sociologische afkeer van alle pogingen tot verfijning van haar gedragstheoretische basis is des te frappanter gezien het ontbreken van een serieus sociologisch alternatief. Dat een microfundering voor de sociologie centraal staat zou in principe geen verdere toelichting behoeven (Hedström & Swedberg, 1998). Alle grote sociologieprojecten hebben impliciet of expliciet met een gedragstheoretisch fundament gewerkt. Meestal is dit echter gedefinieerd in wat men niet als uitgangspunt wil gebruiken, zoals de *homo economicus* of soortgelijke ideaaltypische stromannen (zie bijvoorbeeld Archer & Tritter, 2000). Het resultaat is dat sociologische analyses vaak hun microfundering helemaal niet expliciet maken, of werken met een substraat van rol- en socialisatietheorie dat niet gehinderd wordt door enige kennis in de inzichten die in de laatste drie decennia door onze collega's in de biologie, de psychologie en de gedragseconomie werden geboekt.

Wat het gebruik van gedragstheorieën betreft beweer ik dus het tegenovergestelde: het probleem van de sociologische theorievorming is juist dat er nog

steeds te weinig – en misschien juist nog minder dan in het verleden – wordt gedaan aan een gedragstheoretische onderbouwing oftewel microfundering van sociologische analyses. Dit geldt zeker voor de variabelensociologie, maar helaas ook voor een groot deel van de cultuursociologie – in ieder geval voor de 1.0-versie ervan. Houtmans pleidooi om ‘de betekenissen die mensen geven aan de wereld’ een centrale plaats te geven in de sociologische theorievorming is in feite een oproep voor een betere gedragstheoretische microfundering van sociologisch onderzoek. Hierin kan ik Houtman alleen maar toejuichen. De vraag is uiteraard hoe deze betekenissen moeten worden verwerkt in een gedragstheoretisch raamwerk. Dit is geen triviale, maar ook geen onmogelijke taak en zou wel een prominente plaats moeten innemen op het todolijstje van de cultuursociologie 2.0, als deze inderdaad de ambitie heeft om de sociologie te helpen bij haar wonderbaarlijke genezing.

Over het vraagstuk kwantitatief versus kwalitatief wil ik kort zijn. Gelukkig verguist Houtman kwantitatief onderzoek niet per se. Je kunt goede cultuursociologie bedrijven met kwantitatieve onderzoeksdesigns, net zoals je een goede rationelekeuzeanalyse kunt doen met een kwalitatief onderzoeksdesign. Ook is het mogelijk om met kwantitatieve onderzoeksdesigns ‘betekenissen’ serieus te nemen (Mohr, 1998). Dat onderzoekers met goede methodes slecht onderzoek kunnen doen, behoeft dus geen verdere uitleg: het analyseren van onbetrouwbare of niet-valide gegevens of het theorieeloos dataminen is niet de schuld van het bestaan van deze technieken.

Het probleem is in mijn ogen niet dat er te veel of te weinig van een bepaalde methode van dataverzameling wordt toegepast, maar dat de aanleiding voor het onderzoek steeds minder in de context of discovery ligt. Het verkennen van nieuwe probleemstellingen, het speuren naar samenhangen tussen processen en maatschappelijke domeinen, die op het eerste gezicht niets met elkaar te maken hebben en het inslaan van onderzoekspaden waarvan de uitkomsten onzeker zijn wordt zeker niet bevorderd door de lopende ontwikkelingen binnen het wetenschapstelsel. Wat hierbij in de verdrukking komt is het verzamelen van data door de onderzoeker zelf, of het nu gaat over kwalitatieve of kwantitatieve onderzoeksdesigns. De toenemende eisen aan verifieerbare datakwaliteit stimuleren in ieder geval het gebruik van bestaande grote datasets, die alleen kunnen worden opgezet in een strak gecoördineerde samenwerking van een groot aantal wetenschappers en onderzoeksbureaus. Het is een zegen dat de Nederlandse subsidiegevers begonnen zijn ook in grote sociaalwetenschappelijke dataverzamelingen te investeren. In feite lijkt het erop dat zelfs de ‘kwantitatieve’ sociologen nog tamelijk radeloos staan tegenover de mogelijkheden en beperkingen van de grote hoeveelheden *social transactional data*, zoals deze inmiddels routinematig worden verzameld en digitaal bewaard door overheden en bedrijven (Savage & Burrows, 2007, 2009). Zo nuttig en belangrijk als het vakkundig analyseren van deze gegevens ook is, het heeft op zijn minst een potentieel problematische implicatie: het vergroot de verleiding om het verzamelen van data steeds vaker over te laten aan anderen, wat op den duur de opleiding van sociologen en uiteindelijk de professionalisering van het vak niet ten goede zal komen.

Zal Houtmans therapie de sociologie genezen? Zal de kwalitatieve cultuursociologie de verschraling van de discipline tegengaan en bijdragen aan het kweken van 'reflexieve zin'? Ik ben bang van niet. De door Houtman voorgestelde therapie maakt gebruik van een verkeerd reflexiviteitsbegrip en onderschat de cruciale rol van gedragstheorie. Er is zelfs een grote kans dat de voorgestelde therapie ave-rechts zal werken, omdat ze de aardverschuiving in de richting van de context of justification en ten koste van de context of discovery alleen maar zal versterken in plaats van afremmen. En daarmee zal deze therapie een actieve bijdrage leveren aan de verdere ontprofessionalisering van het vak.

Besluit

'Een crisis is een zware noodsituatie waarbij het functioneren van een stelsel (van welke aard dan ook) ernstig verstoord raakt' (Wikipedia). Volgens Dick Houtman (2009) en vele anderen bevindt de sociologie zich in een dergelijke noodsituatie en sommigen vinden dat dit al geruime tijd het geval is, zodat er zelfs sprake zou zijn van een *Dauerkrise* (Lepsius, 2000). Deze diagnose wordt echter niet door iedereen gedeeld. Zo vindt Goldthorpe (2000) dat juist de twee praktijken die voor Houtman reden zijn de sociologie op een dieet te zetten schoolvoorbeelden vormen van de weinige *sociological success stories*: kwantitatief onderzoek en rationelekeuzetheorie.

Zo belangrijk als dit soort debatten over het type onderzoeksmethode en gedragstheorie ook zijn, in de discussie over nut en zin van de sociologie zullen ze weinig licht brengen. In deze context zijn twee andere zaken veel belangrijker: de vraag hoe reflexieve consistentie kan worden bereikt in de sociologische theorievorming en het fundamentele verschil tussen discipline research en *applied research*.

Discipline research wordt voortgestuwd door verklarende of beschrijvende onderzoeksprogramma's. Applied research vereist het opzetten en uitvoeren van *design research programs* (Kuipers, 1995). Deze hebben als doel producten of processen met een set van gewenste eigenschappen te realiseren en een set van ongewenste eigenschappen te vermijden. Alhoewel design research programs en verklarende of beschrijvende onderzoeksprogramma's veel overeenkomsten vertonen, verschillen design research programs op ten minste één cruciaal punt fundamenteel van de overige types onderzoeksprogramma's (Kuipers, 1999): het zijn systematische pogingen om gewenste eigenschappen te realiseren met de beschikbare middelen. Dit is geen triviaal verschil, niet alleen wat de kennistheoretische basis betreft, maar vooral als het gaat om de toepassing op maatschappelijke vraagstukken. De sociologie leunt tot nu toe vooral op verklarende, beschrijvende en explicatieve onderzoeksprogramma's. Dit zijn binnen elke wetenschappelijke discipline legitieme en zinvolle benaderingen voor het realiseren van discipline research. Ze werden gebruikt voor het produceren van kennis die potentieel directives for action oplevert voor maatschappelijke spelers, maar ze zijn niet toegereust voor het reflexief consistent oplossen van maatschappelijke problemen. Met het toenemende belang van geconstrueerde sociale ordes en van wat Coleman type 2-relaties noemde, is er nu een steeds nijpender vraag naar sociologische

kennis voor de doelbewuste beïnvloeding van maatschappelijke structuren. Die zal alleen kunnen plaatsvinden door het ontwikkelen van reflexief consistente sociologische design research programs. Maar op dit punt staat het vak inderdaad nog in de kinderschoenen en is er veel werk aan de winkel.

Houtman daarentegen ziet dit soort toegepast onderzoek als dwaalspoor en beschouwt discipline research niet als nuttig. De door hem voorgestelde onderzoeksagenda werpt de sociologie terug en heeft weinig potentieel om de reflexiviteitstoets te doorstaan, laat staan om als instrument voor een wetenschappelijk onderbouwde sociologische bijdrage het ontwerp en de implementatie van welzijnsverhogende instituties te verbeteren. Het inzetten op de vermeende belangstelling van ‘de maatschappij’ voor interessante en minder stoffige thema’s en deze gebruiken als maatstaf voor de brede maatschappelijke betekenis van de sociologie of welke sociale wetenschap dan ook lijkt mij daarom een grote vergissing.

Literatuur

- Archer, M. & J. Tritter (2000). *Rational Choice Theory. Resisting Colonization*. Londen/New York: Routledge.
- Baer, D. (2005). *On the crisis in Canadian sociology. Comment on McLaughlin*. Canadian Journal of Sociology. Cahier Canadiens de Sociologie, 30(4): 491-502
- Boudon, R. (1971). *La Crise de la Sociologie*. Genève: Librairie Droz.
- Boukraa, L. (2003). *De la crise de la sociologie au problème de son objet*. Parijs: L’Harmattan.
- Coleman, J. (1990). *Foundations of Social Theory*. Cambridge, MA: Belknap.
- Engbersen, G. & J. de Haan (red.) (2005). *Balans en toekomst van de sociologie*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Glebbeeck, A.C. & H. de Vos (2000). Heeft de sociologie een toekomst? Over de hardnekkige onvolledigheid van de sociologische beroepsopvatting. *Mens en Maatschappij*, 75(4): 277-297.
- Goldthorpe, J.H. (2000). *The present crisis in sociology. A way beyond spurious pluralism?* *Sociologisch Forsking*, 37(3-4): 6-19.
- Gouldner, A. (1970). *The Coming Crisis of Western Sociology*. Londen: Heinemann.
- Hedström, P. & R. Swedberg (red.) (1998). *Social Mechanisms. An Analytical Approach to Social Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Himmelstrand, U. (red.) (1986). *Sociology. From Crisis to Science (two volumes)*. Beverly Hills/Londen: Sage.
- Hollands R. & L. Stanley (2009). *Rethinking ‘Current Crisis’ Arguments. Gouldner and the Legacy of Critical Sociology*. *Sociological Research Online*, 14(1).
- Houtman, D. (2009). Een halve eeuw na moderne sociologie (1959). J.A.A. van Doorn is dood en de sociologie voelt zich niet zo lekker. *Sociologie*, 5(4): 521-539.
- Kuipers, T., R. Vos & H. Sie (1995). Design research programs and the logic of their development. *Erkenntnis*, 37(1): 37-63.
- Kuipers, T. (1999). *The logic of progress in nomological, design, and explicative research*. Manuscript.
- Kuipers, T. (2003). *Structures in Science. Heuristic Patterns Based on Cognitive Structures. An Advanced Textbook in Neo-Classical Philosophy of Science*. Berlijn: Springer.

- Lepsius, M.R. (2003). Die Soziologie ist eine Dauerkrise. Ein Gespräch mit Georg Vobruba. *Soziologie. Forum der Deutschen Gesellschaft für Soziologie, Heft 3*, 20-30.
- Lichbach, M. (2003). *Is Rational Choice all of Social Science?* Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Lopreato, J. & T. Crippen (1999). *Crisis in Sociology. The Need for Darwin*. New Brunswick, NJ: Transaction.
- Lorenz, C. (2008). Van homo academicus naar homo economicus. In: *If you're so smart, why aren't you rich? Universiteit, Markt & Management*. Amsterdam: Boom.
- Magatti, M. (2007). Sulla crisi della sociologia. *Sociologica*, 2: 1-8.
- Martens, H. (2008). Industriesociologie. Ende der Debatte heißt nicht Ende der Krise. Ein Überblicksartikel. *Soziale Welt*, 59(1): 79-100.
- Mohr, J. (1998). Measuring Meaning Structures. *Annual Review of Sociology*, 24:345-70.
- McLaughlin, N.S. (2005). *Canada's impossible science: Historical and institutional origins of the coming crisis in Anglo-Canadian sociology*. *Canadian Journal of Sociology – Cahier Canadiens de Sociologie*, 30(1): 1-40.
- Petrusek, M. (2002). *A lesson from the crisis-free evolution of Czech sociology*. *Sociologicky Casopis – Czech Sociological Review*, 38(1-2): 7-15.
- Prus, R. (1990). The Interpretive Challenge. The Impending Crisis in Sociology. *Canadian Journal of Sociology – Cahier Canadiens de Sociologie*, 15(3): 355-363.
- Rhyne, E.H. (1995). The Identity Crisis of Contemporary Sociology. *Sociological Spectrum*, 15(1): 39-54.
- Sabido, F.C. (2004). *La crisis de la sociología académica en Mexico*. Mexico City: Miguel Ángel Porrúa UNAM.
- Savage, M. & R. Burrows (2007). The Coming Crisis of Empirical Sociology. *Sociology – The Journal of the British Sociological Association*, 41(5): 885-899.
- Savage, M. & R. Burrows (2009). Some Further Reflections on the Coming Crisis of Empirical Sociology. *Sociology – The Journal of the British Sociological Association*, 43(4): 762-772.
- Shain, F. & Ozga, J. (2001). *Identity crisis? Problems and issues in the sociology of education*. *British Journal of Sociology of Education*, 22(1): 109-120.
- Sigmund, S. (1998). *Sociologists in society – baffled? New publications on the crisis of sociology and its potential of a diagnoses of the current time*. *Berliner Journal für Soziologie*, 8(3): 421-426.
- Simpson, J.H. (2005). *Comment on Canada's impossible science. Historical and institutional origins of the coming crisis in Anglo-Canadian sociology*. *Canadian Journal of Sociology – Cahier Canadiens de Sociologie*, 30(1): 113-115.
- Singer, K. (1921). Die Krisis in der Soziologie. *Weltwirtschaftliches Archiv*, XVI: 246-61.
- Skovajsa, M. (2007). *Three-quarters of a century later. Reply to an overly scalding critique of contemporary Czech sociology. Commentary to the essay of Zdenk R. Nespor 'Three-quarters of a century...'*. *Sociologicky Casopis – Czech Sociological Review*, 43(2): 423-431.
- Warren, J.P. (2006). *Sociologizing alone? Is Anglo-Canadian sociology really facing a crisis?* *Canadian Journal of Sociology – Cahier Canadiens de Sociologie*, 31(1): 91-105.
- Webber, R. 2009. *Response to 'The Coming Crisis of Empirical Sociology'*. *An Outline of the Research Potential of Administrative and Transactional Data*. *Sociology – The Journal of the British Sociological Association*, 43(1): 169-178.